

Світоглядно-цивілізаційні підвалини й правові засади стійкості критичної інфраструктури в умовах воєнної агресії російської федерації.

Злата Дяченко,
студентка групи 73бю, гуманітарно -правового факультету
Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
м. Харків, Україна
e-mail: z.y.dyachenko@student.khai.edu
ORCID: 0009-0009-2426-2068

Алла Гордеюк,
кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна,
e-mail: a.hordeiuk.khai.edu
ORCID: 0000-0001-7423-3673

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ У МИРНИЙ ЧАС ТА ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ

Анотація: в даній роботі проведено аналіз правового забезпечення та особливостей здійснення особистих немайнових прав фізичної особи. Приділено окрему увагу випадкам чисельних порушень особистих немайнових прав фізичної особи, зокрема права на життя, права на особисту недоторканність, на повагу до гідності та честі людини під часу воєнного стану, що введений у державі у зв'язку з військовою агресією РФ проти України. Визначені способи захисту права на повагу до гідності та честі фізичної особи, що передбачаються на міжнародному та вітчизняному рівнях. Надано тлумачення ЄСПЛ категорії «нелюдське або таке, що принижує гідність поведження» як неналежної поведінки, що досягає мінімального рівня жорстокості, як така, що принижує гідність у випадках, коли вона викликає у жертви почуття страху, мучення або неповноцінності, здатне принизити її гідність і, можливо, зламати її фізичний і психологічний спротив. Зроблено висновок, що зазначена формула цілком притаманна поведженню російських військових із цивільним населенням на окупованих територіях під час агресивних військових дій проти України, а також характеризує поведження з українськими військовополоненими.

Ключові слова: особисті немайнові права фізичної особи, право на життя, право на честь та гідність, право на особисту недоторканність, здійснення особистих немайнових прав, способи захисту особистих немайнових прав.

PERSONAL NON-PROPERTY RIGHTS OF AN INDIVIDUALS: FEATURES OF THEIR EXERCISE AND PROTECTION IN PEACETIME AND DURING THE FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN IN UKRAINE

Abstract: in this paper, an analysis of the legal provision and features of the exercise of personal non-property rights of an individual is carried out. Particular attention was paid to cases of numerous violations of the personal non-property rights of individuals, in particular the right to life, the right to personal integrity, respect for human dignity and honor during the martial law introduced in the state in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The methods of protection of the right to respect for the dignity and honor of a natural person, provided for at the international and domestic levels, are defined. The interpretation of the ECHR category of "inhuman or degrading treatment" is provided as inappropriate behavior that reaches the minimum level of cruelty, as degrading in cases where it causes the victim a sense of fear, torment or inferiority, capable of degrading her and , perhaps break her physical and psychological resistance. It was concluded that the specified formula is completely inherent in the treatment of the Russian military with the civilian population in the occupied territories during aggressive military operations against Ukraine, and also characterizes the treatment of Ukrainian prisoners of war.

Keywords: personal non-property rights of an individual, right to life, right to honor and dignity, right to personal integrity, exercise of personal non-property rights, methods of protection of personal non-property rights.

На ґрунті суспільних трансформацій, які нині відбуваються в Україні, інститут особистих немайнових прав фізичної особи заслуговує окремої уваги цивілістів. Ця тема залишається актуальною у сучасному суспільстві, зокрема в контексті правового захисту особистості та гарантування її свободи, гідності та приватності. Забезпечення цих прав є одним із ключових аспектів правової системи будь-якої країни, оскільки вони визначають стосунки між людьми та державою, а також між самими громадянами.

Питання захисту зазначених особистих немайнових прав людини є край актуальним в умовах воєнної агресії РФ проти України. Це звісно пов'язано з тотальним порушенням особистих немайнових прав фізичних осіб протягом всього часу воєнних дій, тобто прав на життя, здоров'я, недоторканість, свободу, честь та гідність тощо [1].

Так, прикладами порушення зазначених особистих немайнових прав фізичної особи під час війни є знущання, катування, приниження російськими військовослужбовцями українських військовослужбовців у полоні, викрадення людей на захоплених територіях та примусове вивезення, вбивства та тілесні ушкодження.

Особисті немайнові права фізичної особи посіли своє місце у предметі сучасного цивільного права України, набули статусу автономного правового інституту, подолавши багато перешкод, які були обумовлені ідеологічними

чинниками. Питання правового врегулювання особистих немайнових прав займає у цивілістиці одне із центральних місць, оскільки реальне забезпечення прав людини вважається ознакою розвинутої правової держави, результатом побудови демократичних відносин. Правові засади інституту особистих немайнових прав фізичної особи прописані у Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ), який є унікальним для нашої країни документом, що містить у собі світове надбання цивілістики, з урахуванням вітчизняної цивілістичної науки. Розробники кодексу ставили собі за мету закріпити у новому кодифікованому документі права людини, що містяться у Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Слід відзначити, що їм це вдалося. Більше того, ЦКУ вказує на невичерпність переліку особистих немайнових прав, що створює можливість для подальшого розвитку прав у якісній та кількісній площині[2].

У ЦКУ особистим немайновим правам фізичних осіб присвячено Книгу другу з номіналом «Особисті немайнові права фізичних осіб», що складається із трьох глав, і з урахуванням змісту її норм характеризується як «перемога багатовікових прагнень людства про втілення у праві понять моральності, справедливості, ідеї самоцінності кожної окремої особистості». Це справедливо, тому що у Книзі другій ЦКУ регулюються особисті немайнові відносини на засадах рівності, диспозитивності, неприпустимості втручання у сферу особистого життя фізичної особи, справедливості, добросовісності, розумності тощо, тобто на загальних принципах, що притаманні цивільному праву[2].

Так, у ст. 270 ЦКУ зазначено, що «відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Також прописано, що у ЦКУ можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи, тобто їх зазначений перелік не є вичерпаним»[2; 3].

У даному контексті маємо намір звернути увагу на таке благо як право на повагу до честі та гідності фізичної особи. На наш погляд закріплення цих прав у законодавстві є одним із показників, що характеризує рівень демократичності будь-якої держави, оскільки поняття честі та гідності порівнюються з повагою до особистості, співвідносяться з мораллю та правом, визначають ставлення до людини як найвищої суспільної цінності. Так, ст. 297 ЦКУ регламентує право кожного на повагу до його честі та гідності, які є недоторканими [3].

Отже, в правовому контексті гідність трактується як одне з нематеріальних благ, яке належить людині від народження і є фундаментальною цінністю для сучасної демократичної держави. З огляду моралі, гідність – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості особи. Щодо поняття честі, то

воно так само як і поняття гідності, розкриває ставлення особи до самої себе, а також ставлення до неї суспільства [4].

Право на повагу до честі та гідності є безумовним правом фізичної особи з моменту народження. Позивач, звертаючись до суду, наділений вибором щодо способу захисту свого особистого немайнового права. Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів наведено в ст. 16 ЦКУ [3].

Щодо такого способу захисту честі та гідності, як поновлення порушеного права, то відповідно до ч. 1 ст. 276 ЦКУ «орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, фізична або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяльністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням»[3].

Під «правом на спростування» слід розуміти право фізичної особи вимагати від особи, яка порушила особисте немайнове право фізичних осіб шляхом поширення недостовірної інформації, визнання цієї інформації неправдивою у формі, яка є ідентичною чи адекватною до форми поширення неправдивої інформації. Своєю чергою під «правом на відповідь» слід розуміти «право на висвітлення власної точки зору щодо поширеної інформації та обставин порушення особистого немайнового права» [5].

Ще одним способом захисту особистих немайнових прав є заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права. Стаття 278 ЦКУ передбачає : якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації» [3]. Звичайно, у разі порушення особистого немайнового права особа може застосувати заходи досудового врегулювання щодо порушення прав. Однак коли досудове врегулювання неможливе, особа має право на звернення до суду за захистом свого порушеного права, зокрема з позовом про захист честі та гідності [5].

Захист честі та гідності людини гарантується особі не лише на державному рівні, а й на міжнародному рівні. У ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод говориться про «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження», але роз'яснень, про яке саме поводження йдеться, цей документ не містить[6]. Втім, аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо порушень ст. 3 Конвенції дозволив сформулювати ряд загальних положень з питань формування його правової позиції щодо змісту категорії «нелюдське або таке, що принижує гідність поводження». Перше положення стосується формування змістовної характеристики категорії «нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». На думку суду, поводження, що принижує гідність – це неналежна поведінка, що досягає мінімального рівня жорстокості. Поведінку може бути розцінено як таку, що принижує гідність у

випадках, коли вона викликає у жертви почуття страху, мучення або неповноцінності, здатне принизити її гідність і, можливо, зламати її фізичний і психологічний спротив. Оцінка зазначеного мінімального рівня жорстокості відносна і проводиться з урахуванням ряду факторів. При цьому в процесі визначення неналежного поведження суд враховує кумулятивний ефект усіх факторів. Суд звертає увагу на те, чи переслідувало таке ставлення мету принизити або образити особу, а також на те, чи мали його наслідки негативний вплив на особистість потерпілого [7]. Слід зазначити, що формула ЄСПЛ про «нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження» з усіма вищезазначеними характеристиками цілком притаманне поведженню російських військових із цивільним населенням на окупованих територіях під час агресивних військових дій проти України, а також характеризує поведження із українськими військовополоненими.

Таким чином, право на повагу до гідності та честі передбачають захист особистості та індивідуальності людини, вони є важливими для забезпечення приватної безпеки особистості у суспільстві та державі як у мирний час, так і під час війни.

Також доцільно, аналізуючи дану тематику, взяти до уваги положення Женевських конвенцій, які встановлюють правові стандарти гуманного поведження з цивільним населенням, регулюють права військовополонених, забезпечують захист поранених, хворих під час війни. Ці міжнародні угоди, на наш погляд стосуються в тому числі порушення особистих немайнових прав фізичних осіб у період озброєного конфлікту, які за будь-яких обставин опинилися під владою окупаційної держави. Положення цих Женевських конвенцій порушуються РФ, не зважаючи на те, що держава-агресор є їх учасницею. В ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни вказується, що з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, слід поводитись гуманно без будь-якої ворожої дискримінації, в ст. 32 прописано про заборону застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб [8].

Отже, враховуючи вище викладене вважаємо, що в системі цивільного права особисті немайнові права займають привілейоване місце, оскільки в приватному житті особи особисті немайнові права мають вищу цінність, ніж майнові. Зокрема при визначенні предмету цивільного права, тобто відносин, що його становлять, на першому місці визначаються особисті немайнові відносини а потім майнові, а у ЦКУ у ч. 1 ст.1 прописано, що: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників». І такий підхід законодавця є максимально коректним, адже ці права повинні належати фізичній особі в силу факту її існування та є невіддільними від неї [9].

Вважаємо також, що особисті немайнові права, їх правова регламентація на міжнародному та вітчизняному рівнях є досягненням людської цивілізації,

надбанням демократичного суспільства, тому, якщо будь-яка держава визначає зазначені права в своєму Основному законі або приєднується до міжнародного договору, який регламентує їх непорушність, то визнає їх і має нести міжнародну юридичну відповідальність за їх порушення, як перед своїми громадянами, так і перед громадянами країни, проти якої розв'язано агресивну війну та всією світовою спільнотою в тому випадку, коли розв'язує агресивну війну та вчиняє величезну шкоду через тотальне порушення права на життя, особисту недоторканість, повагу до гідності та честі людини.

Список використаних джерел:

1. Свєрдліченко В. П. Вплив воєнного стану на здійснення особою права на честь і гідність. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». Вип. 35. 2023. С. 219. Режим доступу : URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/21299/21084>

2. Григоренко О. В. Особисті немайнові права: генеза правового регулювання в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. С. 71. – Режим доступу: URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/01/15.pdf>

3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.02.2024).

4. Маркович Х. М., Смерик М. С. Право на честь, гідність та ділову репутацію як особисте немайнове право фізичної особи. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №2. С. 172. Режим доступу: URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/38.pdf

5. Німак М. О. , Каптур В. І. Захист честі, гідності і ділової репутації: понятійний апарат та основні способи захисту // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №7. С. 129. – Режим доступу: URL: http://lsej.org.ua/7_2020/33.pdf

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.05.24)

7. Пащенко А. С., Небогатікова С. С. До питання про право на людську гідність Юридичний науковий електронний журнал. 2020. №7. С. 61. – Режим доступу: URL : http://lsej.org.ua/7_2020/15.pdf

8. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. – Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 2.05.24)

9. Тимчук Т. О. Актуальні проблеми вдосконалення визначення поняття “Особисті немайнові права” в теорії цивільного права. Часопис Київського університету права. 2009. №1. С. 197. – Режим доступу: URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/24315/37-Tumchuk.pdf>